

linde tanımlamıştır (Yâkût, XIII, 191). Bir başka tarife göre de nahiv, Araplar'ın sözlerinin dikkatle incelenmesinden (istikrâ) çıkarılan mikyaslar (kıyaslar / kurallar / ölçüler / ölçekler) ilmidir (Süyûtî, s. 55). Bundan dolayı dilcilerin hemen hepsi, dilde kıyası benimsememeyi nahiv ilmini kabul etmemekle eşdeğer görmüştür. Ancak Zâhiriyye ekolünün önderlerinden İbn Hazm dilde tek sağlıklı yöntemin semâ olduğunu, kıyasın hem fıkhıta hem dilde sağlıklı sonuca ulaştırmaktan uzak bulunduğunu savunmuş, aynı ekole mensup, *er-Red 'ale'n-nühât* adlı eserin sahibi İbn Medâ da dilde kıyas yönteminin uygulanmasını gereksiz bulmuştur.

Kıyas, nahiv ilminin kurucusu Ebû'l-Esved ed-Düelî'den (ö. 69/688) başlayarak ilk dilcilerden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Kıyasın asıl (makisün aleyh), fer' (makis), illet(-i câmia) ve hüküm olmak üzere dört temel unsuru bulunur. Dilde yaygın kullanımları esas alarak kıyas uygulamalarına ağırlık veren İbn Ebû İshak ez-Ziyâdî kıyas ve mikyas kelimelerine ilk defa ağırlık veren dil âlimi kabul edilir (Kemâleddin el-Enbârî, s. 26). Kıyası Ziyâdî'den alarak derinleştiren İsa b. Ömer es-Sekafî, dilde genel kuralları belirleme ve özel olguları onlara tâbi kılmaya yönelik çalışmalar yapmış, öğrencisi Hafîl b. Ahmed ise uyguladığı tümevarım (istikrâ) yöntemiyle kıyası nahiv meselelerinin geneline yaymıştır. Bütün dilde kanunlaştırma ve kurallaştırmada ciddi adımlar atan Hafîl, genel kuralları tesbit ederek bunların dışında kalan dil olgularını geçersiz veya şâz sayma hususunda daha sonraki dilciler için bir çığır açmıştır (Ahmed Emîn, II, 279-280). Nahiv kurallarını temellendirmede büyük ölçüde kıyasa dayanması sebebiyle Hafîl, fıkıh meselelerinde aynı tavrı benimseyen Ebû Hanîfe'ye benzetilmiştir (a.g.e., II, 278; Şevki Dayf, s. 46). Bu bakımdan Hafîl'in kıyasa dayanan nahiv mektebinin öncüsü olduğu söylenebilir.

Hafîl b. Ahmed'in öğrencisi Sîbeveyhi'nin sarf ve nahiv incelemeleri de geniş ölçüde kıyasa dayanmaktadır. *el-Kitâb*'ında "ale'l-kıyâs" (kurala göre, normal olarak) tabirini sıkça tekrarlayan Sîbeveyhi, kıyasın tarifini yapmamakla birlikte kullanılışıyla ilgili olarak "kötü" (redî), "çirkin" (kabîh), "uygun/doğru" (mütleib), "sürekli / yaygın" (müstemir), "olağan / mütedâvel" (cârî) ve "oturmuş / sağlam" (mütemekkin) ifadeleriyle çeşitli kıyas derecelerinden söz etmiş, kıyasta en üst dere-

cenin oturmuşluk / sağlamlık (temekkün) olduğunu belirtmiş, sadece çok kullanılan dil malzemelerine kıyasın yapılması gerektiğine işaret etmiştir. Ebû Ali el-Fârisî ile öğrencisi İbn Cinnî'nin döneminde kıyasın dil meselelerinde uygulanması zirveye ulaşmıştır (Saîd el-Efgânî, s. 86).

Basra ve Kûfe dil mekteplerinin her ikisi de dil incelemelerinde semâ ve kıyasa dayanmakla birlikte Basralılar'ın kıyas sistemi daha sağlamdır. Çünkü onlar kıyaslarında, fasih bedevilerden titizlikle seçtikleri dil malzemeleri arasında sadece yaygın biçimde kullanılanları esas almışlar, nâdir kullanan ve şâz olan dil olgularına itibar etmemişlerdir. Kûfeliler ise semâin kaynağını seçmekte aynı titizliği göstermedikleri gibi nâdir ve şâz da olsa duydukları her şekli kıyaslarına mesnet yapmışlardır (DîA, III, 296).

Gramer kurallarının çoğu kıyas yöntemiyle belirlendiğinden kıyas ve kıyasî kelimeleri daha sonraki dönemlerde "kaide" ve "kaideye uygun" anlamında, semâ da kıyas karşıtı bir anlama tekabül edecek şekilde kullanılmıştır. Arap gramerinde biçim yahut anlam benzerliğine dayalı şekli veya mânevî kıyas çeşitlerinin yanında fer'in hükümünün asla, aslının fer'e, benzerlerden veya zıtlardan birinin hükümünün diğerine yüklenmesi şeklinde gerçekleşen kıyas çeşitleri de mevcuttur. Bunlardan birinci ve üçüncü şekillere "müsvaviye kıyas", ikincisine "evlâya kıyas", dördüncüsüne "ednâya kıyas" adı verilmiştir (örnekler için bk. Süyûtî, s. 59-62).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), II, 1189; Cumahî, *Fuḥûlûl-ş-şu'arâ*, I, 12-15; İbn Cinnî, *el-Hasâ'îş* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Kahire 1371/1952, I, 96-133, 357-369, 391-399; Kemâleddin el-Enbârî, *Nühâtü'l-elibbâ* (nşr. İbrâhim es-Sâmerâî), Zerkâ (Ürdün) 1405/1985, s. 26-27; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XIII, 191; Süyûtî, *el-İktirâh fî 'ilmî usûlî'n-naḥv* (nşr. Ahmed Subhi Furat), İstanbul 1395/1975, s. 55-95; Ahmed Emîn, *Duḥâ'l-İslâm*, Beyrut 1935, II, 278-280; Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, Kahire 1968, s. 46-56; Ali Ebû'l-Mekârim, *Uşûlû't-tefkiri'n-naḥvî*, Libya 1973, s. 12-17, 73, 162-169, 173-175, 186; ayrıca bk. tür.yer.; Mâzin el-Mübârek, *en-Naḥvü'l-'Arabî*, Beyrut 1981, s. 58-67; Münâ İlyas, *el-Kıyâs fî'n-naḥv*, Dimaşk 1985; M. Ahmed Nihle, *Uşûlû'n-naḥvi'l-'Arabî*, Beyrut 1987, s. 97-138; Saîd el-Efgânî, *Fî Uşûlî'n-naḥv*, Beyrut 1987, s. 78, 86; M. Şirin Çıkar, *Nahivciler ile Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar* (doktora tezi, 2001), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 39-46; G. Troupeau, "Kıyas", *El²* (İng.), V, 242; Nihad M. Çetin, "Arap", *DîA*, III, 296; Zül-fikar Tüccar, "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd", a.e., XII, 407.



ZÜLFİKAR TÜCCAR

KIYEMÎ (القيمي)

Misli olmayan malları ifade eden hukuk terimi.

Sözlükte kavm "ayakta durmak; bir şeyin yerine geçmek, bir şeye karşılık olarak denk gelmek", bu kökten isim olan kıymet de "bir şeyin eksiksiz olarak tam karşılığı, gerçek değeri" anlamındadır. Bir şeyin gerçek değeriyle kendisi arasında tercih yapılamayacak kadar denge olması sebebiyle böyle bir adlandırmaya yapılmıştır. Nitekim hukuk terimi olarak kıymet, "Bir malın bahâ-yi hakîkîsidir" diye tarif edilip (*Mecelle*, md. 154) "semen-i misl" mânasında kullanılmaktadır (a.g.e., md. 153; Ali Haydar, I, 339-340). Kıymet kelimesine nisbet eki getirilerek türetilen kıymî veya kıymî mal tabiri ise bir hukuk terimi olarak "yerini aynı cinsten bir diğeri alamayacak kadar farklı olan ve bundan dolayı da alışverişlerde ferden tayin edilmesi gereken eşya, misli olmayan eşya" anlamına gelmektedir.

İslâm hukukunda değişik açılardan bir takım tasniflere tâbi tutulan malın bir tasnifi de misli ve kıymî şeklindedir. Misli malın tarifinde, aynı cinsi oluşturan fertleri aralarında farklılık bulunmadığı için biri diğerinin yerine geçebilmesi, bunun için de piyasada ölçü, tartı, sayı, uzunluk birimleri kullanılarak işlem görmesi ve piyasada bulunması; kıymî malın tarifinde de başka bir malla arasında biri diğerinin yerini alamayacak derecede farklılık bulunması, yani standart olmamasıyla, standart olsa bile piyasada bulunmaması vasıfları öne çıkarılmaktadır (bk. MISLÎ). Nitekim *Mecelle*'de, "Kıymî çarşı ve pazarda misli bulunmayan yahut bulunursa da fiyatça mütefâvit olan şeydir" diye tarif edilmiştir (md. 146). Esasen kıymî eşyanın alışverişlerde ferden tayin edilmesi gereği de bu vasıflarından dolayıdır.

Ancak misli malların aksine kıymî malları belli bir çerçeve içerisinde gruplandırarak da olsa belirlemek mümkün olmadığından İslâm hukukçuları, misli malları genel çerçevesiyle gruplar halinde sayıp bunun dışında kalanların tamamını kıymî mal olarak nitelendirmişlerdir. Bu sebeple klasik fıkıh literatüründe kıymî mal çok defa "misli olmayan eşya" diye de tarif edilerek bu gruba giren malları ifade için "gayri misli" tabiri, ya da kıymî malın her birinin ferden tayini ve kıymetlendirilmesi sebebiyle "mukav-

KIYEMÎ

vem” ve “mütekavim” kelimeleri kullanılmıştır (İzzeddin İbn Abdüsselâm, II, 166; Zerkeşî, II, 335; III, 13, 82; Ali b. Süleyman el-Merdâvî, III, 215; V, 225-226; VI, 194; Şemseddin er-Remlî, IV, 44, 228; V, 158; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, II, 198, 207, 305, 350; III, 71-77, 95, 97, 336, 500; İbn Âbidîn, IV, 531). Buna göre mislî malların ana grupları olan ve piyasada hacim (keylî) ve ağırlık (veznî) ölçü birimleriyle miktarı belirlenip işlem gören mallarla, birinin yerine aynı cinsten bir diğeri alınabilecek kadar aralarında fark bulunmayan veya fark bulunsu bile önemsenmeyecek kadar az olan (ya da standart olan veya standart sayılan), bunun için de sayıyla işlem gören (adedî) mallar (adediyyât-ı mütekâribe) ve yine standart olup uzunluk ölçü birimleriyle ölçülerek miktarı belirlenen mâmul malların dışındaki bütün mallar kıyemî malları oluşturmaktadır. Bir malın keylî, veznî veya adedî, dolayısıyla mislî veya kıyemî oluşunu netice itibarıyla örf ve ticarî temül belirlemekte, onun değişimiyle de malların bu vasfı değişebilmektedir. Klasik doktrindeki örneklendirmesiyle ev, arazi, dükkân gibi bütün gayri menkul kıyemî mal olduğu gibi adedî mallardan standart olmadığı (adediyyât-ı mütefâvite) için parça başı fiyat belirlenerek işlem gören canlı hayvan, yazma kitap, antika eser, mücevher gibi mallar kıyemîdir. Yine her biri arasında fiyata yansiyacak kadar farklılık bulunduğundan parça başı fiyat belirlenerek işlem gören karpuz, lahana, elbise gibi mallar ya da standart bir nisbeti bulunmayan karışım halindeki keylî ve veznî mallar veya piyasada olmayan mislî mallar kıyemî mal kabul edilmektedir. Adediyyât-ı mütekâribe olan mallar, birinci el satışlarda mislî mal iken ayıplı olduğunda veya ikinci el satışlarda parça başı fiyat uygulanıyorsa kıyemî mal olmaktadır. Meselâ birinci el otomobiller ve matbu kitaplar mislî mal iken bunların ikinci elleri genellikle parça başı fiyatlandırma yapıldığından kıyemî mal statüsündedir. Ayrıca adediyyât-ı mütefâviteden sayılan karpuz vb. mallar tek tek değil tartı ile satılırsa vezniyyâtan olup mislî mal sayılır. Fabrika mâmulü hali ve kumaşların tamamı mislî mal iken el dokuması hali ve kumaşlar parça başı fiyatlandırılarak işlem görürse kıyemî, ölçü birimlerinden biriyle işlem görürse mislî olmaktadır.

Malların mislî ve kıyemî şeklindeki ayırımı İslâm hukukuna has olmayıp Roma hukukuna kadar uzanmakta ve borçların

nevi borcu-parça borcu şeklindeki ayırımıyla belli bir benzerlik taşımaktadır. Ancak mislî-gayri mislî ayırımı, muayyen bir borç ilişkisi düşünülmeden eşyanın niteliği icabı objektif olarak yapılan bir ayırımdır. Çoğu zaman mislî mallar nevi borcuna, kıyemî mallar parça borcuna konu olursa da bu zorunlu değildir. Mislî bir mal ferden tayin edilerek parça borcu, kıyemî bir şey de nevi borcuna konu olabilir. Nitekim buna dair başka örneklerin yanında İslâm hukuk doktrininde canlı hayvanların selem ve karz akidlerine konu olabileceğine dair bazı icthadlar da bu şekilde değerlendirilebilir. Ancak kıyemî mallar parça borcu haline getirilmeye daha elverişlidir.

Malların mislî-kıyemî şeklindeki ayırımı kısmen eşya hukukunu da ilgilendirmekle birlikte esas itibarıyla borçlar hukuku açısından önem taşımaktadır. Bu ayırımın borçlar hukuku ve eşya hukuku bakımından doğurduğu neticeler başlıca şunlardır: a) Her ne kadar para ile diğer mislî mallar arasında belli farklar bulunsa da mislî mallar cins, miktar ve vasfı şeklinde belirlenebildiğinden kural yönünden zimmette borç olarak sabit olur. Kıyemî mallar ise ancak görerek ve ferden tayinle belirlenebildiğinden zimmet borcuna konu olmaz. Bunun için de kıyemî mallarda borç takası cereyan etmez. Ortada olmayan mislî mal cinsi, miktarı ve vasıfları belirlenerek satım akdine konu olabildiği ve o mal üzerinde şahsî hak doğduğu halde kıyemî mallarda bu mümkün olmaz. Bu özelliği sebebiyle doktrinde kıyemî malların selem ve karz akidlerine konu olup olamayacağı tartışmalı kalmış, fakihlerin çoğunluğu, biraz da ihtiyaçların zorlamasıyla önceden özellikleri belirlenebilir mallarda selemi câiz görürken karzda daha çekimser davranmıştır. b) Mislî mallar mislen tazmin edildiği halde kıyemî mallar değeriyle tazmin edilir. Malların mislî-kıyemî ayırımına literatürün damân ve gasp bölümlerinde ayrı bir önem verilmesi de kıyemî malların klasik kaynaklarda mütekavim veya mukavem kelimesiyle ifade edilmesi de bu sebeptedir. Kıymet malın yerine kâim olduğu ve aralarında bir tercih yapılamayacak kadar denklik söz konusu olduğu için malın kıymetiyle tazmin edilmesi taraflara ilâve bir kâr ve zarar sağlamaz. İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu bu görüş-

te olmakla birlikte bazı tâbiîn âlimleriyle Zâhirîler ve bazı Hanbelî fakihleri hayvan gibi kıyemî malların ona denk düşen benzerleriyle tazmin edilmesi, bu mümkün olmadığında kıymetiyle tazmine gidilmesi tezini savunurlar (Süleyman M. Ahmed, s. 575-585). c) Doktrinde farklı icthadlar bulunmakla birlikte İslâm hukukçularının çoğunluğunun görüşüne göre yasak olan fazlalık faizi (ribe'l-fadî) mislî mallarda cârî olurken kıyemî mallarda cârî olmaz. d) Müşterek mislî eşyanın taksiminde malın parçalara ayrılması (ifraz) esas olup ortaklardan her biri diğerinin gıyabında ve onun izni olmaksızın kendi hissesini alabilirken müşterek kıyemî eşyanın taksiminde mübâdele esastır. Müşterek kıyemî eşyada, ortaklardan birisi diğerinin gıyabında ve onun izni olmadan kendi hissesini alamaz (Mecelle, md. 1117-1118; Ali Haydar, III, 332-339). Bundan dolayı müşterek mislî eşya kural olarak cebri taksime konu olurken kıyemîde bu ancak sınırlı hallerde mümkün olur (Mecelle, md. 1134-1138; Ali Haydar, III, 338, 368-378).

BİBLİYOGRAFYA :

Mekâyisü'l-luğa, “kıym” md.; *Lisânü'l-'Arab*, “kıym” md.; Şirâzî, *el-Mühezzeb*, I, 296-299, 303-304; Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 131; XIV, 31-33; Kâsânî, *Bedâ'î*, V, 207-209, 233-234; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, İstanbul 1985, II, 167-168, 266; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, Kahire 1389/1969, IV, 207-210, 216-218, 237-240; V, 177-179; İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye), II, 166; Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id* (nşr. Teysîr Fâik Ahmed Mahmûd), Küveyt 1402/1982, II, 335; III, 13, 82; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kâdir* (Kahire), VI, 205-213; Ali b. Süleyman el-Merdâvî, *el-İnşâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf* (nşr. M. Hâmid el-Fikî), Beyrut 1406/1986, III, 215; V, 225-226; VI, 194; Şemseddin er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Kahire 1386/1967, IV, 44, 194-199, 221, 228; V, 158-171; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Serhi'l-kebir*, Kahire 1328, II, 198, 207, 305, 350; III, 71-77, 95, 97, 336, 457-458, 495, 500; IV, 57, 231, 334, 337, 346-347, 400-401; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr* (Kahire), II, 285; III, 153; IV, 531; V, 545; VI, 255, 268; *Mecelle*, md. 145-146, 148, 153, 154, 891, 1117-1119, 1134-1138; Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, İstanbul 1330, I, 235-240, 339-340; III, 332-342, 368-378; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-'âm*, Dımaşk 1384/1965, III, 130-142; Subhî Mahmesânî, *en-Nazariyyetü'l-'âmme li'l-mucebât ve'l-ukûd*, Beyrut 1983, I, 16-18; M. Ebû Zehre, *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-'akd fi's-se-ri'ati'l-İslâmiyye*, Kahire 1977, s. 59-64; Süleyman M. Ahmed, *Damânü'l-mütlefât fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Kahire 1405/1985, s. 108-116, 575-585; Bilal Aybakan, *İslâm Hukukunda Borçların İfrazı*, İstanbul 1998, s. 24-30, 49-72; “Kıyemîyyât”, *Mu.F.* XXX, 138-142.



BEŞİR GÖZÜBENLİ